

УДК 633.791:338.432:
338.439.52
© 2018

ПИВНА ТА ХМЕЛЕВА ГАЛУЗІ УКРАЇНИ: КОН'ЮНКТУРА ТА ІНТЕГРАЦІЯ

Т.Ю. Приймачук¹, А.В. Проценко², Р.І. Рудик³, Т.А. Штанько⁴

^{1, 2} кандидати економічних наук

³ кандидат сільськогосподарських наук

Інститут сільського господарства Полісся НААН

шосе Київське, 131, м. Житомир, 10007, Україна; e-mail: isgp.ek@gmail.com

Надійшла 20.02.2018

Мета. Проаналізувати сучасний стан пивної та хмелевої галузей України, окреслити проблеми та орієнтири їх подальшої інтеграції. **Методи.** Економіко-статистичний; монографічний; аналізу і синтезу, індукції та дедукції; графічний і порівняльний. **Результати.** Досліджено сучасний стан та динаміку розвитку пивної та хмелевої галузей, обґрунтовано їх взаємозалежність. **Окреслено орієнтири інтеграційного розвитку пивної та хмелевої галузей.** **Висновки.** Пивний та хмелевий ринки взаємопов'язані та реагують на загальноекономічні (ціни, купівельна спроможність) і технологічні (зміна технології, перевиробництво) чинники. Нині основним орієнтиром відродження та розвитку хмелярської галузі є розв'язання основної її проблеми — відсутності збуту хмелепродукції на внутрішньому ринку, що стримує розвиток виробництва хмелю в Україні.

Ключові слова: галузь хмелярства, пивний ринок, баланс альфа-кислот, кон'юнктура ринку, експорт та імпорт хмелепродукції, інтеграція.

Хмелярство є важливою галуззю сільськогосподарського виробництва, продукція якої має безліч застосувань, починаючи від пивоваріння і закінчуючи косметологією. Понад 90% вирощеного хмелю використовують для виробництва пива, тому залежність від пивоварної промисловості значна і будь-який залишок продукції або її дефіцит миттєво позначаються на динаміці цін. В останні роки пивоварна індустрія України споживала близько 107–140 т альфа-кислот, з яких вітчизняні виробники хмелю забезпечували 20–25%, решта — імпортована хмелепродукція. Нині пивоварна галузь за вибору постачальника сировини стикається з низкою проблем, основна з яких — об'єм та однорідність поставок. Для крупного виробника пива разова закупівля хмелесировини може перевищувати 100 т, причому умова поставки — вся партія має бути одного сорту і однієї якості. З урахуванням того, що валове виробництво хмелю

в Україні у 2015 р. ледь перевищило 300 т, організувати консолідовану закупку хмелесировини в кількох постачальників майже нереально [1]. Відповідно, пивний ринок України, який представлений переважно іноземними пивоварними корпораціями, надає перевагу імпортованому хмелю та продуктам його переробки.

Аналіз останніх досліджень. Висвітленню стану світового та вітчизняного ринків хмелю, підвищенню економічної ефективності його функціонування, дослідженню проблем хмелевої галузі були присвячені роботи вітчизняних науковців В.І. Герасимчука, А.О. Годованого, Г.С. Головач, І.С. Єжова, В.В. Зіновчука, М.Г. Ковтуна, М.Ю. Костриці, І.П. Куровського, М.І. Ляшенка та ін. Нині, в умовах прискорення глобалізаційних процесів, низка питань потребує розробки заходів швидкої адаптації хмелевої галузі до умов, які останнім часом склалися на вітчизняному та світовому ринках хмелю.

Проблеми розвитку пивоварної промисловості досліджували відомі вчені Є. Мазур, Б. Данилишина, В. Дегтяров, М. Ляшенко, В. Серов, О. Чирва та ін. Тенденціям розвитку вітчизняного пивного ринку присвячені дослідження А. Іванової, А. Матвієнко, В. Ониськів, В. Ємцева. Проте залишається маловивченим питання інтеграції хмелевого та пивного ринків в умовах сьогодення.

Мета досліджень — комплексний аналіз стану, визначення проблем та орієнтирів розвитку вітчизняних пивної та хмелевої галузей. Об'єкт досліджень — процес інтеграційного розвитку пивної та хмелевої галузей України в контексті впливу світових тенденцій на внутрішньому і зовнішньому ринках. Предметом економічних досліджень є сукупність теоретичних, методичних і практичних аспектів функціонування та розвитку хмелевої та пивної галузей.

Методи досліджень. Для розв'язання поставлених завдань застосовували методи досліджень: економіко-статистичний — при визначенні сучасного стану пивної та хмелевої галузей, ефективності діяльності хмелєпідприємств; монографічний — для вивчення позитивного досвіду з даних питань; аналізу і синтезу — для визначення проблем у пивній і хмелевій галузях та окреслення шляхів їх подолання. За допомогою методів індукції та дедукції одержано науково обґрунтовані результати та сформульовано загальні висновки.

Результати досліджень. Пивоварна галузь є однією з провідних галузей промисловості в Україні, яка виготовляє понад 400 видів пивної продукції і поставляє її до 42-х країн світу.

Нині значний інтерес до продуктів переробки хмелю спостерігається зі сторони крафтового (малого) пивоваріння, яке останнім часом почало інтенсивно розвиватися як у світі, так і в Україні. У своїх технологіях вони використовують, в основному, смако-ароматичні профілі закордонних розрекламованих сортів хмелю, таких як: Каскад, Мандарина Баварія тощо. Українські сорти хмелю не поступаються за якісними показниками закордонним аналогам, але, на жаль, український ринок хмелепродукції не має належного маркетингу, значна кількість хмелєпідприємств не мають стратегій для виходу на міжнародні ринки. Основними каналами для збуту продукції хмелярства в Україні залишаються регіональні пивоварні, АТ «Оболонь» та приватні броварні, яким вигідніше купувати вітчизняну хмелепродукцію, аніж її імпортувати.

В останні роки вітчизняна пивоварна галузь потребує близько 107–140 т альфа-кислот, з яких за рахунок власного виробництва забезпечується лише 20–25%, решта — імпортовані хмелепродукти (рис. 1) [2].

Піковим для вітчизняних виробників пива за період 2000–2016 рр. став 2008 р. (32 млн гл). Починаючи з 2011 р., спостерігаємо щорічне скорочення виробництва,

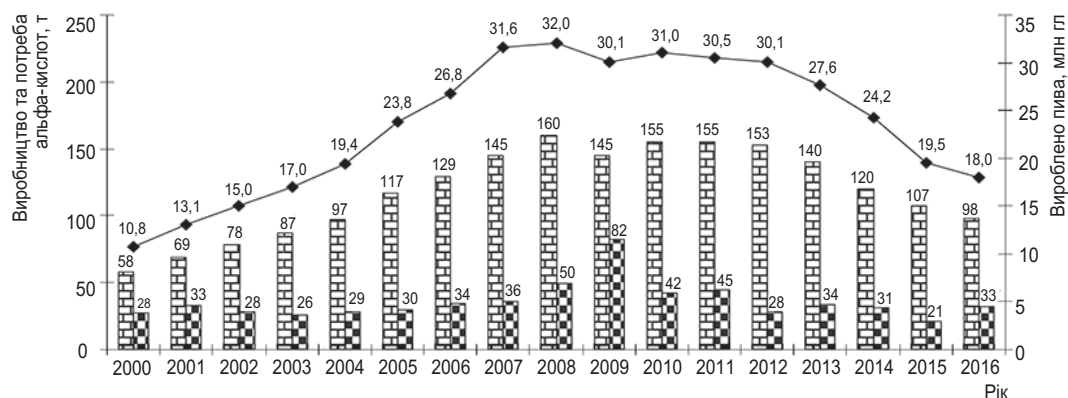

Рис. 1. Динаміка виробництва пива та потреби альфа-кислот для пивоварної галузі України: — потреба для пивоварної галузі; — фактичне виробництво; — виробництво пива, млн гл

у 2016 р. на ринок було поставлено лише 18 млн гл пива (у 1,7 раза) [3]. За даними ПрАТ «Укрпиво», фундаментальними причинами втрати п'ятої частини виробництва українських пивоварів стали закриті ринки на Заході України і в Криму, а також економічна криза. У період 2014–2016 рр. акциз на пиво збільшився у 3 рази: з 0,87 до 2,48 грн за 1 л, що також вплинуло на падіння пивного ринку.

Основними гігантами пивоварної галузі України є САН ІнБев Україна, Карлсберг Україна (Carlsberg Ukraine) та компанія Оболонь (таблиця).

Корпорація Ефес-Україна припинила свою діяльність (знаходилась у Донецьку), з 2011 р. свій сегмент на ринку зайняла «Перша Приватна Броварня» — 10%. Окрім великих гравців, на ринку функціонують пивзаводи меншого масштабу, на частку яких у 2016 р. припадало 6,6% ринку пива. Це такі регіональні підприємства, як: ПАТ «Фірма «Полтавпиво», ТОВ «Бердичівський пивзавод», ТОВ «Рівень ЛТД», ПрАТ «Ровеньківський пивзавод», ТОВ «Микулинецький «Бровар», ПАТ «Хмельпиво», ТОВ «Уманьпиво», ТОВ «Пивоварня «Опілля» та ін. Нині пивний ринок можна вважати олігопольним [4].

Основними споживачами вітчизняного пива впродовж останніх років були Росія, Молдова, Білорусь, Грузія та Литва, до яких надходило 97% усього експорту. Експорт українського пива в Росію припинився восени 2014 р. Спостерігалось зростання

попиту на український продукт в Польщі (12% усього експортованого пива). У 2015 р. порівняно з 2014 р. українські пивовари констатували падіння експорту в 2 рази. Вартість експорту пива у 2015 р. становила 22002 тис. дол. США, вартість імпорту — 236703,3 тис. дол. США [5].

2016 року основними імпортерами українського пива були Молдова, Білорусь і Литва. При цьому остання збільшила імпорт української продукції вдвічі — з 6 до 12%. Замикають п'ятірку Грузія та Ізраїль. Польща у 2016 р. зменшила імпорт українського пивної продукції з 14 до 2%.

Серед виробників-експортерів лідирує Оболонь — 59% усього експорту, на 2-му місці — ПБК «Славутич» (належить Carlsberg Ukraine) з часткою 27, на 3-му — з часткою 14% — САН ІнБев Україна.

Найбільшу кількість пива імпортували з Бельгії — її частка в першій половині 2016 р. становила 54%, у 2015 р. — 21%. На 2-му місці — Німеччина з часткою 14%, 3-му — Молдова з 6% (у 2015 р. її частка становила 23%) [6].

2016 року частка імпортованого пива на полицях вітчизняних магазинів зросла майже у 2,4 раза — з 1,4 до 3,4%. Серед компаній-імпортерів лідирують САН ІнБев Україна, ПБК «Славутич» та мережа Фоззі-Фуд.

Незважаючи на значні потреби вітчизняної пивоварної промисловості в хмелесировині, попит на український хміль в останні роки був низьким. Така ситуація

Позиції компаній-лідерів на пивному ринку України (2008–2016 рр.)

Пивоварні компанії	Початок роботи на ринку, рік	Частка компаній на ринку (у натуральному виразі), %									
		2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
ПАТ «SUN InBev Ukraine» (Бельгія)	2000	37,5	38,7	36,9	35,4	34,2	28,0	24,9	26,0	27,0	
ПАТ «Carlsberg Ukraine» (Данія)	1996	23,7	26,5	28,6	28,8	29,3	27,2	23,8	31,0	32,0	
ПрАТ «Оболонь»	1980	30,2	26,0	26,5	23,7	22,7	23,2	29,7	28,0	24,4	
ПрАТ «Міллер Брендз Україна» (Корпорація Efes Україна)	2008	3,6	3,8	3,9	5,8	6,9	9,1	11,4	–	–	
Компанія «Перша Приватна Броварня» + ПБК «Радомишль»	2011	–	–	–	2,5	4,5	5,9	6,2	8,5	10,0	
Інші	–	5,0	5,0	4,1	3,8	2,4	4,9	4,1	6,5	6,6	

виникла не лише внаслідок перевиробництва в попередні роки α -кислот у світі, а й через відсутність налагодженої мережі збуту продукції, необхідного асортименту сортів та продуктів їх переробки, відсутності широкої реклами вітчизняних сортів на світовому ринку, через зменшення норм внесення α -кислот у пивну продукцію та низку інших причин. Тому навіть та частина врожаю, яка мала відповідну якість, не знаходила збуту.

Крім того, значна частка внутрішнього ринку збуту хмелю є майже недоступною для українських виробників внаслідок здійснення узгоджених антиконкурентних дій власників великих пивоварних підприємств України, які займають монополне становище на ринку і використовують, в основному, імпортовану сировину. Внаслідок цього суб'єкти господарювання, які займаються вирощуванням хмелю в Україні, усунуті з внутрішнього ринку його реалізації. Причиною є зацікавленість пивоварних компаній, діючих на території України, в постачанні за укладеними контрактами хмелепродуктів саме іноземного виробництва, які виготовляються із сортів хмелю з невисокими пивоварними оцінками [7].

Така нестабільність та невизначеність на ринку призвела до того, що, починаючи з 2012 р., хміль в Україні вирощують лише у 4-х областях, хоча ще у 2004–2005 рр. налічувалося 9 регіонів-виробників хмелю. Відмовилися від вирощування хмелю

спочатку Чернігівська, Київська (у 2006–2008 рр.), а згодом і Луганська, Волинська та Вінницька області. Нині у структурі хмеленасаджень провідне місце займає Житомирська область — майже 75% загальних площ, решта хмелеплантацій розташовані у Львівській, Хмельницькій та Рівненській областях. Впродовж лише 2009–2016 рр. кількість діючих господарств скоротилася з 59 до 18, або у 3,3 раза.

У 2016 р., порівняно з 2015 р., спостерігалося незначне зростання показників галузі: площа вирощування хмелю збільшилася на 5,8 га, валовий збір — майже на 47 т, урожайність — лише на 1,0 ц/га (рис. 2).

Аналіз економічної ситуації показав, що, починаючи з 2014 р., галузь поступово стає рентабельною і вже у 2016 р. рівень рентабельності по Україні становив 100,4%, тоді як у попередні роки їх діяльність була збитковою. Така тенденція стала результатом значного підвищення реалізаційних цін на хмелепродукцію за попереднього її дефіциту на ринку.

Однак вітчизняне хмелярство втрачає позиції, незважаючи навіть на відзначену світом високу якість українського хмелю — вітчизняні хмеленасадження відомі найвибагливішими до умов вирощування ароматичними сортами. Однією з причин такої ситуації є те, що пивзаводи погоджуються укладати угоди та купувати лише великі партії одного сорту із стабільними якісними показниками. На практиці ж переважна більшість вітчизняних хмелегосподарств

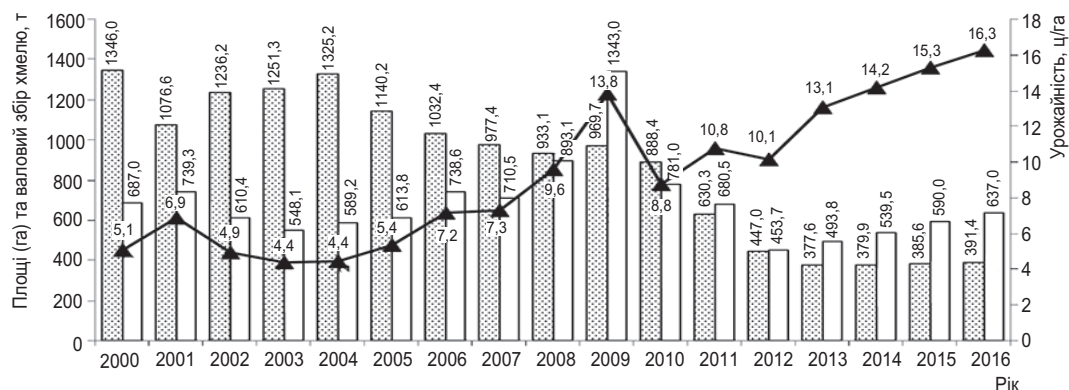

Рис. 2. Виробництво хмелю в усіх категоріях господарств України, 2000–2016 рр.: — площі, га; — валовий збір, т; — урожайність, ц/га

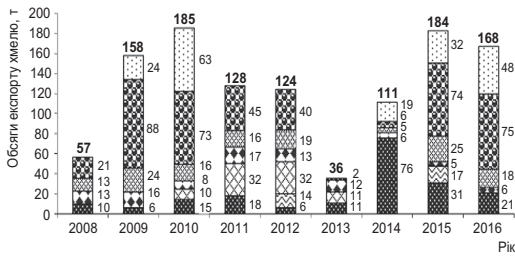

Рис. 3. Обсяги експорту українського хмелю за межі країни, 2008 – 2016 рр.: ■ — інші країни; ▨ — Польща; ▩ — Узбекистан; ▧ — Молдова; ▦ — Білорусь; ▥ — Росія; ▤ — Чехія

виробляє хміль одного сорту в обсязі, недостатньому для завантаження гранулятора та забезпечення мінімальної партії поставки.

Обсяги експорту-імпорту хмелепродукції значною мірою залежать від ситуації, що складається у пивній індустрії та на ринку хмелю в Україні й інших державах, особливо тих, що мають розвинену галузь пивоваріння. Не менш вагомим фактором впливу є погодні умови, про що свідчить підвищення попиту на пиво під час посушливих років з високою температурою повітря.

У 2016 р. за кордон було експортовано 168 т українського хмелю, що менше попереднього року на 8,7% (рис. 3).

Дані державної митної служби свідчать, що експорт української хмелесировини здійснюється, переважно, в країни СНД. Найбільшими імпортерами вітчизняної хмелепродукції у 2016 р. були Російська Федерація (74,6 т; 44,7%), Чехія (47,5 т; 28,5%), Білорусь (18,4 т; 11%), Азербайджан та Велика Британія — по 10 т; (по 6%), на які сумарно припадало 96,2% усього експорту.

Вітчизняними виробниками у 2016 р. було імпортовано 388 т хмелю і продуктів його переробки. Основним постачальником хмелесировини в Україну в останні 3 роки була Німеччина (рис. 4).

Найбільшими виробниками хмелю у світі є Німеччина, Чехія, Китай та США, які й відіграють основну роль у формуванні ціни на хмелепродукцію. Ціна на хміль формується за різними показниками, серед яких варто виділити: тип сировини (ароматична чи гірка), вміст α -кислот, особливий сорт

та низка інших чинників. У роки відчутного дефіциту хмелю його ринкова ціна дещо підвищувалася, і навпаки, в роки, коли спостерігався надлишок товарних запасів, ціна на нього знижувалася [8].

Моніторинг цінової ситуації на зовнішньому та внутрішньому ринках показав, що у 2015 р. середня ціна експорту становила \$4,9 тис./т, тоді як ціна імпортованої сировини на 40% вища (\$8,2 тис./т). У 2016 р. спостерігалось зростання середньої ціни експортованого хмелю на 16,3% (\$5,7 тис./т), водночас ціна імпортованої продукції сягнула \$10,1 тис./т. Отже, середня ціна українського хмелю і продуктів його переробки на світовому ринку відстає від ціни імпортованих Україною аналогів майже у 1,8 раза.

Парадокс полягає в тому, що пивоварні компанії купують імпортну хмелесировину за контрактними цінами значно вищими, ніж вітчизняні товаровиробники мають можливість реалізувати свою продукцію. Такий стан зовнішньої торгівлі створює негативну тенденцію перспективі розвитку вітчизняної галузі хмелярства.

В цих умовах існує лише один шлях збереження занепадаючого в Україні хмелярства — втручання держави для налагодження конструктивного діалогу між хмелярами та пивоварами. Адже єдиним можливим способом відродження галузі є розв'язання найбільшої її проблеми — збуту на внутрішньому ринку. Саме ця проблема змушує виробників зменшувати площі під незатребуваною культурою чи продавати продукти її переробки за абсолютно неконкурентною ціною. А стабілізація внутрішніх

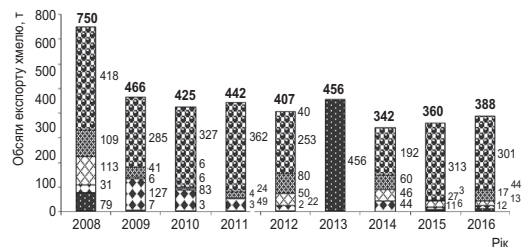

Рис. 4. Основні країни-імпортери хмелю в Україну (2008–2016 рр.): ■ — інші країни; ▨ — Словенія; ▩ — Чехія; ▧ — США; ▦ — Німеччина

каналів збуту дасть виробникам те, що їм найбільше потрібно для розвитку галузі, — стабільність.

Щоб повністю не втратити надбаний у попередні роки потенціал і досягти конкурентоспроможного рівня, галузь має в максимально стислі терміни модернізуватися. Хмелегосподарствам нині слід перейняти світовий досвід роботи, який передбачає: технологічні підходи щодо закладання плантацій якісним посадковим матеріалом відповідних сортів хмелю; науково обґрунтоване його вирощування; переробку хмелесировини; попереднє укладання контрактів на врожай з пивоварами, фармацевтами, харчовиками; адаптацію українських стандартів на хмелесировину і, відповідно, сортового складу вирощуваного хмелю до європейських вимог; розширення сортової політики щодо запитів пивоварів.

Оптимальним є комбіноване розв'язання проблем: **поступове зниження імпорту продуктів переробки хмелю** внаслідок запровадження відповідного державного регулювання (застосування спеціальних видів мита, зокрема, антидемпінгового, компенсаційного тощо, посилення вимог до правильного визначення класифікацій імпортованих хмелепродуктів); **одночасний розвиток вітчизняної сировинної бази** на основі впровадження інноваційно-інтенсивних технологій виробництва хмелю за рахунок зростання урожайності хмільників; **зберігання сировини до переробки та переробка у хмельові препарати** з відповідним пакуванням та

зберіганням, що дасть можливість підвищити якість хмелепродуктів та забезпечити їх конкурентоспроможність на європейських ринках; **законодавче закріплення обов'язкової норми купівлі** сировини пивоварними компаніями у вітчизняних виробників хмелепродукції на рівні 50% від загальної річної потреби (з динамікою зростання від 15 до 50% протягом 5-ти років) на основі Меморандуму про співпрацю та взаєморозуміння між Асоціацією хмелярів України та суб'єктами господарювання — пивоварними підприємствами [9].

На законодавчому рівні важливим є відновлення збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, запровадження пільгових режимів оподаткування хмелярів, удосконалення митно-тарифного регулювання імпорту хмелепродуктів (особливо ізомеризованих хмелевих препаратів), узгодження та імплементація галузевої нормативно-технологічної документації до вимог європейського законодавства.

Одним із основних орієнтирів стратегії розвитку пивної та хмелевої галузей може стати **створення науково-виробничого хмелярського кластера**, який забезпечуватиме цілісність взаємопов'язаних процесів виробництва, переробки та реалізації хмелепродукції і об'єднає керуючі органи, Асоціацію хмелярів України та хмелярські господарства, хмелепереробні підприємства, малі, середні та найбільші пивоварні компанії, фінансові установи, навчальні заклади України та Інститут сільського господарства Полісся НААН.

Висновки

Пивний та хмелевий ринки взаємопов'язані та реагують на загальноекономічні (ціни, купівельну спроможність) і технологічні (зміну технології, перевиробництво тощо) чинники. Реалізація орієнтирів інтеграції забезпечить досягнення позитивних результатів у розвитку цих галузей, сприятиме покращенню зовнішньоторговельного балансу України та зростанню зайнятості й доходів сільського населення, збереженню існуючих та створенню нових робочих місць, як

в сільському господарстві, так і в переробному та промисловому секторах економіки, поліпшенню соціальної ситуації на селі. Основним орієнтиром відродження та розвитку хмелярської галузі є забезпечення збуту на внутрішньому ринку. Проблеми з реалізацією стримують нині розвиток виробництва хмелю в Україні, змушують виробників зменшувати площі під незатребуваною культурою чи продавати продукти її переробки за абсолютно неконкурентною ціною.

Приймачук Т.Ю., Проценко А.В., Рудик Р.І., Штанько Т.А.

Інститут сільського господарства Полесья НААН, шосе Київське, 131, г. Житомир, 10007, Україна; e-mail: isgp.ek@gmail.com

Пивная и хмелевая отрасли Украины: конъюнктура и интеграция

Цель. Проанализировать современное состояние пивной и хмелевой отраслей Украины, обозначить проблемы и ориентиры их дальнейшей интеграции. **Методы.** Экономико-статистический; монографический; анализа и синтеза, индукции и дедукции; графический и сравнительный. **Результаты.** Исследованы современное состояние и динамика развития пивной и хмелевой отраслей, обоснована их взаимозависимость. Определены ориентиры интеграционного развития пивной и хмелевой отраслей. **Выводы.** Пивной и хмелевой рынки взаимосвязаны и реагируют на общеэкономические (цены, покупательная способность) и технологические (изменение технологии, перепроизводство) факторы. Сейчас основным ориентиром возрождения и развития хмелеводческой отрасли является решение основной ее проблемы — отсутствия сбыта хмелепродукции на внутреннем рынке, что сдерживает развитие производства хмеля в Украине.

Ключевые слова: отрасль хмелеводства, пивной рынок, баланс альфа-кислот, конъюнктура

рынка, экспорт и импорт хмелепродукции, интеграция.

Przymachuk T., Protsenko A., Rudyk R., Shtanko T. Institute of agriculture of Polissia of NAAS, Kyiv Shose, 131, Zhytomyr, 10007, Ukraine; e-mail: isgp.ek@gmail.com

Beer and hop branches of Ukraine: conjuncture and integration

The purpose. To analyze contemporary state of beer and hop branches of Ukraine, to mark out problems and reference points of their further integration. **Methods.** Economic-and-statistical; monographic; analysis and synthesis, induction and deduction; graphical and comparative. **Results.** Contemporary state and dynamics of development of beer and hop branches is studied. Their complementarity is justified. Reference points of integration development of beer and hop branches are specified. **Conclusions.** Beer and hop markets are interconnected and response on economic (prices, purchasing capacity) and technological (change of technique, overproduction) factors. Now the basic reference point of revitalization and development of hop branch is the solution of its basic problem — absence of sales of its produce in home market that restrains development of production of hop plant in Ukraine.

Key words: branch of hop growing, beer market, balance of alpha-acids, market condition, export and import of hop produce, integration.

Бібліографія

1. Дмитро Дейна. Чому українці не п'ють пива з українського хмелю? URL: <http://agravery.com/uk/posts/show/comu-ukrainci-ne-put-piva-z-ukrainskogo-hmelu>.

2. Державна служба статистики України/ URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

3. Виробництво пива в Україні в 2016 р. може скоротитися більш ніж на 5% URL: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/374121.html>.

4. Яблонська Н., Малацковська О. Сучасні тенденції та проблеми розвитку пивного ринку України. *Наук. вісн. Одеського нац. економ. ун-ту*. 2014. № 8 (216). С. 220–228.

5. Державна фіскальна служба України URL: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat/f11a/showstat>.

6. АСМ: український ринок пива в першій половині 2016. URL: <https://mresearcher.com/2016/08/acm-ukrainskij-rynok-piva-v-pervoj-polovine-2016.html>.

7. Савченко Ю.І. Пивна та хмелева галузі України: кон'юнктура та інтеграція: моногр.; за ред. Ю.І. Савченко. Житомир: ФОП Мальцева О.Ю., 2014. 96 с.

8. Рудик Р.І., Приймачук Т.Ю., Ратошнюк Т.М., Сімнікова Т.Ю., Штанько Т.А. Експортно-імпорتنі операції на ринку хмелепродукції. *Економіка АПК*. 2012. № 8. С. 103–108.

9. Приймачук Т.Ю., Ратошнюк Т.М., Штанько Т.А., Сімнікова Т.Ю., Проценко А.В. Співпраця хмелярства та пивоваріння: світовий та вітчизняний ракурс. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. 2014. Вип. 2 (78). С. 72–79.